

DOI:10.26104/NNTIK.2022.20.57.078

Уланбекова А.У.

ЭКВИВАЛЕНТТҮҮЛҮКТҮН ТҮРЛӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫН ТАКТЫК, АДЕКВАТТУУЛУК ТАЛАПТАРЫ МЕНЕН БОЛГОН БАЙЛАНЫШЫ

Уланбекова А.У.

ВИДЫ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ТАКИМИ ПОНЯТИЯМИ, КАК ТОЧНОСТЬ И АДЕКВАТНОСТЬ

A. Ulanbekova

TYPES OF EQUIVALENCE AND THEIR REALATIONSHIP WITH CONSEPTS SUCH AS ACCURACY AND ADEQUACY

УДК: 81`25

Котормо-адамдын эң байыркы иш-аракеттеринин бири, бул татаал жана көп кырдуу процесс. Адатта, "бир тилден экинчи тилге" которуу жөнүндө сөз болот, бирок, чындыгында, котормо процессинде бир тилди экинчи тилге алмаштыруу гана болбойт. Котормодо ар кандай маданияттар жана каада-салттар, ар кандай ой жүгүртүү кампалары, ар кандай адабияттар, ар кандай доорлор жана өнүгүү деңгээлдери кагылышат. Макалада котормонун сапатын аныктоонун тактык жана адекваттуулук талаптары каралган. Аталган нормативдик талаптардын макамын аныктоо аракети көрүлгөн. Мындай аракет тактык менен адекваттуулукту эквиваленттүүлүктүн деңгээлдери менен салыштыруу аркылуу жүргүзүлгөн. Мындан тышкары аталган түшүнүктөрдүн өнүгүп, өзгөрүүсү тарыхый өнүгүштөн да иликпенет.

Негизги сөздөр: котормо, котормонун сапаты, тактык, тууралык, адекваттуулук, эквиваленттүүлүк, эквиваленттүүлүктүн деңгээлдери.

Перевод является одним из древнейших видов человеческой деятельности, это сложный и многогранный процесс. Обычно говорят о переводе «с одного языка на другой», но, в действительности, в процессе перевода происходит не просто замена одного языка другим. В переводе сталкиваются различные культуры и традиции, разные складывания мышления, разные литературы, разные эпохи и разные уровни развития. В данной статье рассматриваются понятия точности и адекватности на фоне проблем, связанных с определением качества перевода. В частности, предпринимается попытка определения статуса упомянутых нормативных требований. Понятия точности и адекватности определяется путем сравнения их с уровнями эквивалентности. Также анализированы с исторической точки зрения развитие и изменение упомянутых выше понятий.

Ключевые слова: перевод, качество перевода, точность, правильность, адекватность, эквивалентность, уровни эквивалентности.

Translation is one of the oldest types of human activity, it is a complex and multifaceted process. Usually they talk about translation "from one language to another", but, in fact, in the process of translation, there is not just a replacement of one language with another. Different cultures and traditions, different ways of thinking, different literatures, different epochs and different levels of development collide in translation. This article discusses the concepts of accuracy and adequacy against the background of the problems associated with determining the quality of translation. In particular, an attempt is made to determine the status of mentioned normative requirements. The concepts of accuracy and adequacy are defined by comparing them with the levels of equivalence. The development and changes of the concepts mentioned above are also analyzed from a historical point of view.

Key words: translation, translation quality, accuracy, correctness, adequacy, equivalence, equivalence levels.

Котормо теориясында котормону баалоонун салыштырмалуу орток, белгилүү өлчөмдө объективдүү, конкреттүүлүккө ээ критерийлерин иштеп чыгуу маселеси байыркы мезгилдерден эле актуалдуу болуп келгендигин жана котормонун сапатына болгон талаптар ар кайсы тарыхый доордо бири-биринен айырмалуу мүнөздө болуп келгендиги маалым. Котормо теориясынын алгачкы мезгилиндеги көпчүлүк окумуштуулардын эмгектеринде котормо сыяктуу эле котормонун сапатына коюлган талаптар да өзүнчө тарыхый-өнүгүү динамикасына ээ болуу менен, котормо ишмердигинин объективдүү ажырагыс бир бөлүгү болуп жашап, өзгөрүп-өнүгүп келе жаткан категориялар катары бааланат. Мындан тышкары көпчүлүк окумуштуулар котормонун сапатын баалоодогу эң негизги табигый критерий болуп түп нускадагы информациянын толук кандуу берилгендигин эсептешет. Ал эми информациянын толук кандуу берилиши эки талап аркылуу аныкталышы мүмкүн. Биринчиси таза тилдик негизде, б.а., эквиваленттүүлүк деңгээли аркылуу, ал эми экинчиси прагматикалык негизде, б.а., котормодо оригиналдагы информациянын сакталуу деңгээли аркылуу аныкталат. Демек, эквиваленттүүлүк түшүнүгү азыркы учурдагыдай конкреттешсе элек мезгилдерде котормонун сапаты, негизинен, эки талап аркылуу аныкталган. Биринчи талап боюнча оригинал менен котормонун ортосунда сөздөрдүн, фразалардын, кээде морфемалардын сыңарлаштыгы салыштырылып, ал эми тексттердин стилистикалык үндөштүгүнө басым жасалган эмес. Экинчи учурда котормодо реалдуу коммуникативдик кырдаалга көңүл бурулуп, оригиналдын тилдик материалы белгилүү өлчөмдө экинчи планга өтөт. Котормонун сапатын аныктоодо көңүл бура турган дагы бир фактор бул – которуунун формасы жана шарты. Котормо оозеки же жазма түрүндө, өз кезегинде оозеки котормо синхрондуу же кадимки ырааттуулуктагы, ал эми жазма котормо официалдуу же официалдуу эмес болуп бөлүнөт. Мындан тышкары котормону баалоодо которуу процессинин багыты да белгилүү өлчөмдө ролду ойнойт. Маселен, котормо эне тилден чет тилине, же тескерисинче, чет тилинен эне тилине багытта-

лышы ыктымал. Же болбосо котормо тектеш тилдердин ортосунда жүрүшү мүмкүн. Котормо менен оригиналдын ортосундагы мезгил жана мейкиндик мамилелердин да баалоо проблемасына таасири бар экендигин белгилебей кетүүгө болбойт.

Албетте, конкреттүү котормону баалоодо котормого түз же кыйыр мамиледеги факторлордун баарына токтолуп, анализдеп чыгуу мүмкүн эмес. Берилген котормонун мүнөзүнө жараша факторлордун жетекчи, негизги ролдогусу жана кыйыр функциядагыларынын орун тартиби аныкталышы керек. Которула турган текст илимий, көркөм, же болбосо иштиктүү информацияны камтышы ыктымал. Информациянын мүнөзү да котормонун баалоо критерийлерин тандоого таасирин тийгизбей койбойт. Маселен, илимий текстке карата тактык талабын колдонуу максатка ылайыктуу болсо, көркөм текстке карата адекваттуулук талабын колдонуу орундуу. Ошондой болсо да котормону баалоонун критерийлери конкреттештирүүнү, мүмкүн болушунча, түрдүү көз караштарды жалпылаштыруу аркылуу мамиле жасоону талап кылат. Тактап айтканда, котормону баалоодогу субъективдүү көз караштарда жашаган жалпы тенденцияларды, объективдүү закон ченемдүүлүктөрдү дыкаттык менен изилдеп чыгуу аркылуу, алардын басымдуу көпчүлүк учурларда колдонулуу бөтөнчөлүгүнө карап критерийлерди иштеп чыгуу керек. Ошондой болсо дагы которуу процессинин жыйынтыгын баалоонун бардык учуруна карата универсалдуу колдонулган критерийлеринин системасы жок. Анткени ар бир конкреттүү котормону баалоодо бир катар факторлордун түздөн-түз тийгизген таасиринен улам котормонун сапатын баалоонун «шкаласы» өзгөрүп турат. Котормонун табияты сыяктуу эле, анын сапатын баалоо дагы - белгилүү өлчөмдө динамикалуу, татаал, көп кырдуу көрүнүш [1, 54-б.]. Ошондой болсо дагы котормонун сапатын аныктоого болгон аракеттер байыркы мезгилдерден эле болуп келген. Таржыма сапатын аныктоонун принциптери менен жолжоболору, ошону менен бирге айрым бир сапаттык стихиялуу көрсөткүчтөр да болгондугу маалым. Маселен, таржыма тексттин сапаттык деңгээлин аныктоодогу негизги критерийлердин бири – котормонун тактыгы түшүнүгү. Котормону окуган учурда, өзгөчө илимий, публицистикалык стилдердеги котормо тексттерди окуганыбызда анын сапатына карата «так которулуптур», «котормодо так эместиктер бар» деген өңдүү интуитивдик, стихиялуу мүнөздөгү баалоолорду угуп эле жүрөбүз. Албетте, котормонун сапатына карата айтылган мындай пикирлер жалпы планда, айрым учурларда стихиялуу айтылгандыгын дароо эле белгилешибиз керек. Бирок таржыманын жыйынтыгына карата айтылган тактык сапаты деген эмне? Кайсыл учурда котормо так, ал эми кайсы учурда так эмес болот? Тактык критерийинин илимий негизи барбы? Котормо тактыгынын адекваттуулук, эквива-

ленттүүлүк сыяктуу сапаттык башка критерийлерден принципалдуу айырмасы кандай? Бул талаптын маанилик чегин кантип ажыратабыз? деген сыяктуу конкреттүү суроолор туулат. Котормонун көпчүлүк теоретиктери тарабынан таржыма тактыгы котормо тексттин оригиналга мазмундук жана формалык жактан максималдуу жакындыгы катары түшүндүрүлөт. Маселен, окумуштуу Л.Н. Соболевдин пикири боюнча, котормонун тактыгы котормо тексттин оригинал текстке мазмундук жана формалык жактан төп келиши катары каралат [4, 43-б.]. Мындай пикирди Т.Р. Левицкая, А.М.Фитерман сыяктуу окумуштуулар да тутунушуп, котормонун тактыгын бир тилден экинчи тилге информацияны которууда тексттин мазмуну менен формасын, ошондой эле эки тилдин нормаларын сактоо катары аныкташкан [3, 61-б.]. Бирок котормонун тактыгы деген түшүнүккө карата болгон көз караш бардык эле учурларда позитивдүү маанайда болгон эмес. Мындай жагдайдын түзүлүшү тигил же бул тарыхый доордун мүнөзүнө, духуна, коомдогу тарыхый процесстерге ж.б. сырткы факторлоого да байланыштуу болгон. Маселен, XIX кылымдын башында Россиядагы революциячыл-демократ котормочулар эркин котормочулуктун, башкача айтканда, «котормо которулуп жаткан тилди алып жүргөн элдин менталитетине, улутук колоритине, дүйнө таанымына жараша өзгөртүлүп, кошумча кошулуп, алымча алынып адаптацияланып берилиши керек» деген тенденцияны жактоочуларга каршы чыгышып, котормодогу тактыкты биринчи планга коюшкан. Натыйжада, таржыма тактыгына бөтөнчө маани берүү агымы пайда болуп, котормонун ошол мезгилдеги практикасында жармач, буквализм, формализм деңгээлиндеги котормолор пайда болгон да, тактык талабын котормочулар коомчулугунда сапаттык терс көрсөткүч катары баалоо агымы жаралган. Сөз болуп жаткан тарыхый доордо тактык критерийинин ордуна тууралык, адекваттуулук, толук кандуулук өңдүү сапаттык көрсөткүчтөр активдүү колдонула баштаган [1, 54-б.].

Арийне, котормонун тактыгы түшүнүгүн чектелбеген, кеңири планда колдонуу аркылуу аны котормонун адекваттуулугу, эквиваленттүүлүгү сыяктуу критерийлер менен оңой эле алмаштырып алууга болот. Айрым изилдөөлөрдө котормонун тактыгы түшүнүгү, адекваттуулук түшүнүгү менен синоним катары колдонулуп да жүрөт. Бирок баса белгилей кетчү жагдай, которуудагы тактык адекваттуулук же эквиваленттүүлүктүн формалык-эстетикалык түрүнөн конкреттүү котормо процессинин фонунда, котормого таасирин тийгизген факторлордун мүнөзүнө жараша аныкталып ажыратылат. Бирок котормонун тактыгы деген түшүнүк жалпы маанидеги, теориялык негизи толук эквиваленттүүлүк түшүнүгүнө барып такалуучу, көбүнесе көркөм котормо сыны жаатында активдүү колдонулган сапаттык көрсөткүч экендигин да баса көрсөтүү зарыл. Себеби көркөм котормо сыны жаа-

тында жазылган сын-макалаларда көркөм тексттердин тилдик материалына караганда, тексттеги бүтүн мзмундун, чыгарманын көркөм кунарынын, андагы идеянын котормо тилде сакталып берилиши, образдардын рельефтүү, оригиналга максималдуу жакындыгы сыяктуу адабият таануучулук аспектидеги маселелер каралары белгилүү. Ал эми котормо тексттеги максималдуу тактыкты лингвистикалык аспектиден түшүндүрүү үчүн комплекстүү, универсалдуу мүнөздөгү эквиваленттүүлүк түшүнүгүнө, анын түрлөрү менен деңгээлдери кайрылууга туура келет.

Котормо теориясында эквиваленттүүлүктүн түрлөрү катары денотаттык, коннотациялык, тексталдык-нормативдик, прагматикалык, формалык-эстетикалык эквиваленттүүлүктөр белгилүү болсо, анын деңгээлдери катары:

1. тилдик белгилердин деңгээли (уровень языковых знаков);
2. айтымдардын деңгээли (уровень высказываний);
3. кабар, маалымат деңгээли (уровень сообщения);
4. кырдаалдардын сүрөттөлүш деңгээли (уровень описания ситуации);
5. коммуникация максатынын деңгээли (уровень цели коммуникации) [2, 63-б.].

Демек, эквиваленттүүлүк түшүнүгү комплекстүү түшүнүк катары түрлөргө жана деңгээлдерге бөлүнөт, ал эми анын кайсы бир түрүнүн же деңгээлинин актуалдашышы конкреттүү которуу кырдаалына ылайык аныкталышы ыктымал. Андыктан таржымадагы тактык түшүнүгү көпчүлүк учурларда интуицияга негизделип, жалпы негизде айтылган, эквиваленттүүлүк түшүнүгүнүн алкагына камтылуучу, көбүнесе, көркөм котормонун сыны багытындагы изилдөөлөргө мүнөздүү терминдик эмес маанидеги сөз экендигин белгилөө зарыл.

Котормо теориясында тактык, тууралык, эркин котормо, туурама котормо, болжолдуу котормо өңдүү кеңири мааниде колдонулган түшүнүктөр менен катар адекваттуулук, же болбосо адекваттуу котормо деген түшүнүк дагы бар экендиги белгилүү. Биздин жеке пикирибизде, адекваттуулук эквиваленттүүлүктүн прагматикалык түрүнө туура келүү менен, аталган эки термин бир эле маанини туюндургандай. Себеби прагматикалык эквиваленттүүлүк талабында котормо которуу ишке ашырылып жаткан конкреттүү кырдаалга ылайык реципиентке багытталып ишке ашырылат. Ал эми адекваттуулук талабында да коммуникативдик шартка, котормо даректелген адресатка багыт алып которуу зарыл талап катары эсептелет. Демек, тактык талабындай эле адекваттуулук да көркөм ко-

тормо сыны жаатында жазылган сын макалаларда колдонулуп, котормонун лингвистикалык теориясында динамикалык эквиваленттүүлүк менен прагматикалык эквиваленттүүлүккө төп келет. Бирок эквиваленттүүлүк менен адекваттуулук талаптары бири-биринен принципиалдуу айырамычылыктарга ээ экендигин төмөндөгүдөй аргументтер аркылуу көрсөтүүгө болот. Атап айтканда, адекваттуулук менен эквиваленттүүлүктүн чегин ажыратып турган төмөндөгүдөй айырмачылыктарды көрсөтүүгө болот: эквиваленттүүлүк котормонун жыйынтыгынын сапаттык деңгээлине түздөн-түз байланышып, котормонун оригиналга белгилүү бир тилдик параметрлер боюнча дал келүүсүн текшерсе, адекваттуулук эки тилдик коммуникациянын жүрүш шартына, конкреттүү коммуникативдик шартка карата которуу стратегиясын тандап алуу маселелери сыяктуу факторлорго байланыштуу түшүнүк болуп эсептелет. Демек, эквиваленттүүлүк «котормо текст оригинал текстке мазмундук жана формалдык жактан дал келеби?» деген суроого жооп берсе, ал эми адекваттуулук «котормо ишмердүүлүгүнүн ыкмасы берилген коммуникативдик шарттарга шайкеш келеби?» деген суроого жооп берет. Б.а., эквиваленттүүлүктүн маңызында котормонун сапаттык деңгээлине коюлган максималдуу талап жатса, ал эми адекваттуулук которуу процесси жүрүп жаткан конкреттүү кырдаал-шартка байланышып, көпчүлүк учурда «компромисстик» мүнөздөгү категория болуп эсептелет. Себеби котормого тийгизген сырткы факторлордун таасиринен улам котормочу негизги идея, мазмундук өзөктү максималдуу сактоо үчүн «компромисске», б.а., белгилүү өлчөмдөгү «жоготууларга» барууга мажбур болот. Мындан адекваттуулук тактыктан, эквиваленттүүлүктөн айырмаланып максималдуу эмес, оптималдуу мүнөздү алып жүргөн талап экендигин түшүнөбүз. Демек, адекваттуулук түшүнүгү да белгилүү өлчөмдө жалпы мааниде айтылган, көбүнесе, көркөм котормонун сыны багытындагы изилдөөлөр чөйрөсүндө активдүү колдонулган сапаттык талап экендигин баса белгилемекчибиз. Жыйынтыктап айтканда, адекваттуулук талабынын жаралышы котормонун баштапкы өнүгүү этабына байланыштуу каралып, ал эми котормонун лингвистикалык теориясында ал эквиваленттүүлүктүн алкагында аныкталат.

Адабияттар:

1. Кенжебаев Д.О. Котормонун илимий-теориялык негиздери. - Б., 2014.
2. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. - М., 1977.
3. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Проблемы перевода. - М., 1963.
4. Соболев Л.Н. О переводе образа образом. // Вопросы художественного перевода. - М., 1955.